

İŞ YAŞAMI İLE İŞ-DIŞI YAŞAM İLİŞKİSİ AÇISINDAN GÜNDELİK YAŞAM

SERKAN GÜZEL

Dr., Selçuk Üniversitesi, Fen-Edb. Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

ABSTRACT

The impacts of industrial revolution based on factory system cut everyday life in two parts as work life and non-work life in point of place and time qualifications. As well as work and non-work life became valuable part in describing modern everyday life. Although it is easy to separate work life from non-work life in terms of time and space, it is difficult to make the same separation in human mind. There are also several obstacles which make these differentiation process difficult. But using the concept of occupation is one of the most crucial factor which decrease these difficulties. In this sense, this concept contain in its structure both the meaning of work life and non-work life.

Keywords: *Everyday life, work and non-work life, work and non-work activities*

ÖZET

Fabrika sistemi üzerine temellenen sanayi devriminin etkileri, gündelik yaşamı zaman ve mekan ölçütleri açısından iş yaşamı ve iş-dışı yaşam olarak iki bölüme ayırmıştır. İş yaşamı kadar iş-dışı yaşam da modern gündelik yaşamın betimlenmesinde önemli hale gelmiştir. İş yaşamı ile iş-dışı yaşamı, zaman ve mekan açısından ayırmak kolay olduğu halde; aynı ayırımın insan zihninde yapılması zordur. Bu farklılaşma sürecini zorlaştıran çeşitli engeller de vardır. Fakat iş-güç biçimi kavramının kullanımı, bu zorlukları azaltan en önemli etkenlerden biridir. Bu anlamda bu kavram kendi içinde hem iş yaşamı hem de iş-dışı yaşam anlamlarını taşır.

Anahtar Kelimeler: *Gündelik yaşam, iş yaşamı ve iş-dışı yaşam, iş ve iş-dışı etkinlikler*

1. GİRİŞ

Modernleşme teorileri sosyolojinin hangi dönemde, hangi konulara öncelik verdiğini açığa çıkaran temel ölçütlerden biri olarak değerlendirilir. Klasik sosyoloji, endüstri devriminin ürünü olan yeni toplum yapısını, bireyi ve bireysel eylemi göz ardı eden toplumsal yapı kavramı ile ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak, yeni toplum yapısının genel-geçer bir formülünün keşfedilemeyeceği daha iyi anlaşılmalı başlanınca, sosyolojinin ilgi alanı büyük sistem sorunlarını çözmek için üretilen teorilerden, insan yaşamını doğrudan ilgilendiren teorilere yönelmeye başlamıştır. İnsan yaşamı ile doğrudan ilgili gerçeklerden biri de gündelik yaşamdır. Ne var ki, gündelik yaşam nedir, sınırlılıkları nelerdir, hangi noktalarda toplumsal yapıdan farklılaşır gibi soruların cevaplandırılması beklenildiği kadar kolay değildir. Gündelik yaşam gerçekliğinin öneminin sosyolojik çözümlenelerde artması, önceleri toplumsal yapının pasif bir ürünü olarak değerlendirilen bireyin ön plana çıkarılması ile yakından ilişkilidir. Bireyin ve bireysel eylemin önem kazanmasında, Mead'in ben ve benlik kavramlarının sentezi olarak ortaya koyduğu "kendini-belirtme" argümanını göz önünde bulundurmamak oldukça önemlidir. Bireyin nesnelere bir araya getiren ve bilinçli bir eyleyen aktör olduğunu vurgulayan kendini-belirtme, kadın ve erkeklerce (eyleyen aktör) biçimlendirilen insan eyleminin anlam(landırma) ve yorum(lamay)a dayalı olduğunu varsayar. Ortaya çıkan etkinlikler ise, o kişide o şeyin tanımını oluştur (Giddens, 1999: 85-89; Alix, 1995: 31-35; Kinloch, 1977: 146-151; Poloma, 1993: 223-230). Buna göre gündelik yaşam, bireyin benliğini sergilemek için gerçekleştirdiği süreklilik içeren anlamlı etkinlikler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu bakış açısından gündelik yaşam kavramı, bireyi toplumun gereklerine uymak zorunda bırakan norm ve kurallardan belirgin bir şekilde ayrılır. Norm ve kurallar toplumun beklentilerini karşılamaya denk düşerken; gündelik yaşam bireyin kendi beklentilerini karşılamaya denk düşer.

Modern-sanayi toplumlarındaki gündelik yaşamın açıklanmasında, iş yaşamının yanı sıra iş-dışı yaşamın da rolü belirgin bir şekilde artmıştır. Özellikle sanayi devriminin ürünü olan fabrika sisteminin, öngördüğü ölçüde iş yaşamını iş-dışı yaşamdan bağımsız hale getirmekte zorlanması, gündelik yaşamda iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın birbiriyle yakından ilişkili olan boyutunu ön plana çıkarmıştır. İki yaşam alanı arasındaki ilişkinin niteliği, aynı zamanda gündelik yaşam gerçekliğinin sosyolojik açıdan ele alınışını da güçleştirmiştir. Yine de, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam boyutları arasında varsayılacak kategorik bir ayrım, gündelik yaşamın ortaya konmasını kolaylaştırıcı bir işlev görür.

Ayrıca, iş-dışı yaşama oranla iş yaşamının boyutları ve sınırlılıklarının daha da belirgin olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun anlamı, gündelik yaşamın ortaya konmasında, iş yaşamının tarihi-kültürel aşamalarda değişen anlamlarının yanı sıra niteliklerine da odaklanmaktır. Böylece, iş yaşamının tarihi-kültürel aşamalarda değişen anlamı, gündelik yaşamın çerçevesini oluşturur. İş yaşamının niteliklerinin belirlenmesi, öte yandan iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinliklerin birbirinden farklılaştırılmasını da gerekli kılar.

Modern-sanayi toplumlarının oluşumu, ücret karşılığı çalışmayı ön plana çıkarmıştır. Üstelik, Modern-sanayi toplumlarındaki gelişmeler, zamanla kendi toplumumuzda da yaşanmıştır. Sanayi devriminin etkilerinden önce ülkemizdeki en yaygın iş-güç biçimi çiftçilik ve zanaatkarlıktı. Ancak, fabrika sistemine geçilmesi, geleneksel iş-güç biçiminin yapısını dikkate değer oranda değiştirmiştir. Bu bağlamda hem çiftçiler hem de zanaatkarlar, yeni kurulan fabrikalardaki iş olanaklarını değerlendirmek üzere kırsal yaşamlarını terk etme eğilimine girmişlerdir. Fabrika işçiliği, batıdaki kapitalist üretim şeklini de beraberinde getirmiştir. Böylece, gündelik yaşam, zaman ve mekan açısından iş ortamı ile ev ortamı şeklinde farklılaşmaya başlamıştır. Ücretli emeğin günden güne yaygınlaşması, bir yandan işgücünün tüketim eğilimine ivme kazandırmış; diğer yandan da iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki rolünü daha da belirginleştirmiştir.

Bu gelişmeler doğrultusunda, gündelik yaşam analizini, iş yaşamından başlatarak, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın, dört temel tartışma konusu olduğu öne sürülebilir. Bu tartışma konularından ilki gündelik yaşamın iki önemli boyutu olan iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın sınırlılıklarının belirlenmesine, ikincisi iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın kategorik olarak farklılaştırılmasına, üçüncüsü de iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkinin gündelik yaşamı şekillendirmedeki rolüne ilişkindir. Bu üç tartışma konusu ile yakından ilişkili olan sonuncu tartışma konusu ise, iş-güç biçimi kavramının ortaya konmasına ilişkindir. Bu tartışma konuları, çalışmanın temel yaklaşımını açığa çıkarır: İş yaşamı ile iş-dışı yaşamın insan bilincinde birbirinden kesin çizgilerle ayrılması zor olduğu halde, özellikle sosyolojik çalışmalarda bu iki yaşam alanı zaman ve mekan niteliklerine göre farklılaşabilir. Çünkü modern toplumlardaki gündelik yaşam da, büyük ölçüde iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisine göre biçimlenmiştir.

2. GÜNDELİK YAŞAM

Sosyoloji, özellikle modern dönemlerin olgunlaşma aşamasına kadar, sanayi devriminin bir ürünü olarak kuzey-batı Avrupa'da ortaya çıkan kent temelli toplum yapısının niteliklerini belirlemeye odaklanmıştır. Bu doğrultuda, sosyoloji bir yandan bütüncü kavramları ön plana çıkararak naturalistik teoriler kullanarak yeni toplum yapısını açıklamaya çalışırken; diğer yandan da gündelik yaşamın önemini uzun bir süre bilinçli ya da bilinçsiz olarak göz ardı etmiştir. Ancak, modernleşmenin olgunlaşma aşamaları ile birlikte, öngördükleri gibi tek tip toplum modeli olmadığını daha iyi gören sosyologlar, analizlerinde karşı karşıya kaldıkları krizi aşmak için her toplumun kendine özgü yapıları olduğuna ilişkin varsayımlar oluşturmaya başlamışlardır. Böylece, modern dönemlerde sosyologların sıkı sıkıya bağlı oldukları “düzen” ve “sosyal yapı” uğruna göz ardı edilen gündelik yaşam, tartışılmaya değer bir gerçeklik haline gelmiştir.

Gündelik yaşam geçekliğine artan ilginin büyük ölçüde, “naturalistik teorilerden hümanistik teorilere dönüş süreci”nden[1] kaynaklandığı ileri sürülebilir. İnsan yaşamını doğa sistemlerine uyacak şekilde ele alan naturalistik teoriler, bireyi sosyal yapının edilgen bir ürünü olarak değerlendirir. Oysa, humanistik kuramlar, bireye etkin rol verdiği için genel toplum yapısını ikinci planda değerlendirirler. Fenomenoloji ve etnometodolojiyi de içine alan bu hümanistik kuramların yaygınlaşmasında Husserl ve Shultz'un katkılarını göz önünde bulundurmak oldukça önemlidir (Chaney, 2002: 40). Hümanistik kuramlar, özellikle iki önemli noktayı ön plana çıkarması açısından naturalistik teorilerden ayrılırlar: Bu ayrım noktalarından birisi gündelik yaşamın sadece makro kavramlarla açıklanamayacağına ve mikro kavramların da gerekliliğine ilişkin iken, diğeri ise sosyal yaşamın sadece yapılardan oluşmadığına ilişkindir (Holstein and Gubrium, 1994: 268). Ayrıca, hümanistik bakış açısından sadece “yapılar” ve/ya da “sistemler”le sınırlı tutulamayan sosyal yaşam, bireyler arası etkileşimin ürünü olan “paylaşılan anlamlar”ı da içerir. Paylaşılan anlamların “sosyal düşünce” ve “davranış” ile yakından ilişkili olan boyutu (Chaney, 2002: 26), sosyolojik çözümlenmeleri gündelik yaşam gerçekliği ile yakından ilişkili hale getirmiştir. Hepsinden de önemlisi, hümanistik kuramlara göre, bireyler arasında paylaşılan bütün bu anlamların göz önünde bulundurulması önemlidir ve sosyoloji temel “kaygı”sını, bu noktadan başlatmalıdır (Holstein and Gubrium, 1994: 262-265).

Gündelik yaşam gerçekliğinin modern öncesi dönemlere oranla modern-sanayi toplumlarında ön plana çıkmasındaki en temel toplumsal gerçekliklerden birisi de “statü ilişkilerinden sınıf ilişkilerine geçiş”tir

(Turner, 2001: 16-23; Parkin, 1990: 617; Weber, 1996: 282-283; Parker, 1981: 56). Statü ilişkilerinden sınıf ilişkilerine geçiş, iki dönemin işgücünün gündelik yaşamları arasındaki farklılıklarından kolaylıkla çıkarılabilir. Buna göre, statü ilişkileri içinde serf, tüm sosyal yaşamı ile süzerene bağlıdır. Literatürün sanayi devriminden önce sosyal yaşamın farklılaşmadığına ilişkin sunduğu örneklerin büyük bir bölümünün, tartışmalarını (Grinth, 1998; Gamst, 1995; Hall, 1994; Miller and Form, 1964), serfin süzerene tüm sosyal yaşamı[2] ile bağlı olduğu temel yaklaşımından başlatmaları, bunu oldukça açık bir biçimde ortaya koyar. Ancak, sanayi devriminin doğal bir uzantısı olan fabrika sisteminin “disiplinli” ve “planlı” çalışma sistemini gerekli kılması, bireylerin gündelik yaşamlarını da zaman ve mekan niteliklerine göre iş yaşamı ve iş-dışı yaşam olacak şekilde iki temel parçaya ayırmıştır (Wilensky, 1967: 76). Böylece, serf-süzeren ilişkisi yerini işçi-işveren ilişkisine bırakmış; çalışan olgusu ve iş yaşamı daha da ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda modern-sanayi toplumunda “yaşanılan yer” ile “çalışılan yer” fiziki anlamda birbirinden mümkün olduğunca ayrılmıştır. Bunun anlamı, iş ortamı ile ev ortamının belirgin bir şekilde farklılaşmasıdır (Kahl, 1967: 33; Wilensky, 1967: 84).

Öte yandan, “ücretli istihdama dayalı işlerin sınırlılığı”, bir yandan işgücünün “kıt kaynak”lara ulaşma olanaklarını arttırırken; diğer yandan da işgücünün kıt kaynaklara ulaşmasındaki rekabetin şiddetini arttırmıştır. Böylelikle, kıt kaynaklara ulaşmada verilen mücadelenin şekli, işgücünün geçimini sağlama göstergelerinden birisi olan “yaşam şansı” kavramını gündeme getirmiştir (Alix, 1995). Yaşam şansı (life-chances), Max Weber’in “sınıf” ve “statü” analizinde, özellikle “sınıfsal konum” argümanına dayanarak, ortaya koyduğu bir kavramdır. Bu bakış açısından “yaşam şansı, bireylerin yaşamları boyunca elde edebilecekleri ve/ya da elde edemeyecekleri ‘olanak’ların ayırım çizgisi” anlamına gelir (Marshall, 1999: 815; Kornblum, 1988: 172-173). Böylece, “eğitim düzeyi, sağlık durumu, sosyal hareketlilik yeteneği, beslenme biçimi, yerleşim şekli, çocuklarına sağladıkları eğitim ve boş zaman değerlendirme biçimi büyük ölçüde ‘sosyo-ekonomik konum’a bağlı hale gelmiştir” (Marshall, 1999: 815). Sosyo-ekonomik konuma göre şekillenen söz konusu bileşenler ise, geri dönüşlü olarak gündelik yaşamın en önemli boyutlarını biçimlendirir. Böylece, “iş yaşamı, aile yaşamı, boş zaman, insan ilişkileri ve etkileşimi gündelik yaşamın en önemli boyutları haline gelmiştir” (Miller, 1998: 11). Üstelik, gündelik yaşamın söz konusu boyutlarının, büyük ölçüde ücret düzeyine göre şekillenmesi, ücret kavramın gündelik yaşamdaki rolünü ortaya çıkarır.

Ücret, öte yandan üretim ile tüketim arasındaki en somut bağlantı noktalarından birisidir (Özkul, 1997: 136-137). Üretim sürecindeki emeğin karşılığı elde edilen ücret, geri dönüşlü olarak tüketim eğilimini güçlendirir. Bunun anlamı, iş yaşamında üretici olan işgücünün, iş-dışı yaşamda potansiyel bir tüketici haline gelmesidir. Böylece, kapitalist üretim sistemi bir yandan üretim verimliliğinin artırılması için iş yaşamını mümkün olduğunca iş-dışı yaşamdan farklılaştırıcı bir tutum sergilerken (Wilensky, 1967: 76-77); diğer yandan da tüketim eğilimlerini kalıplaştırarak, iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki rolünü artırmıştır. Düzenli ücret ve sosyal güvence olanaklarındaki artışın sonucunda, iş-dışı yaşam tüketim eğilimli bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Elde edilen ücretle “ekonomik ve “sosyal gereksinim”ini karşılayan işgücü, tüketim eğilimleri ile gündelik yaşamını biçimlendirir.

Bütün bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda gündelik yaşam kavramı daha da belirginleşir. Gündelik yaşam genel anlamda rutin olarak düşündüğümüz ve öyle kabul ettiğimiz yaşam formları olarak değerlendirildiğinde; neyi, ne zaman, nasıl, nerede ve kiminle yapacağımızı düzenleyen “zaman ve mekan ağları”ndan oluştuğu görülür. Bireyi baştan sona sarıp sarmalayan bu ağ; büyük ölçüde iş yaşamı, iş-dışı yaşam, grup ilişkileri ve daha geniş toplum ile etkileşimi de kapsayan deneyimlerden oluşur (Chaney, 2002: 10; Karp, 1986). Yine de, gündelik yaşamın sınırlılıklarına ilişkin sorunlar göz ardı edilmemelidir. Bu sorunları azaltmanın en etkin yöntemlerinden birisi gündelik yaşamın boyutlarını iş yaşamı ve iş-dışı yaşam ile sınırlamak, diğeri ise “üretim-tüketim” ilişkisini temel ölçüt olarak ele almaktır. Üretim ve tüketim ilişkisinin, gündelik yaşamın biçimlenmesindeki rolüne, Marksist yaklaşımda da oldukça ağırlık verilmiştir: Marksist bakış açısından üretim sürecindeki etkinliklere göre belirlenen gündelik yaşam, bireyin ürettiği şey, üretme yöntemi ve üretim sürecindeki ilişkileri ile yakından ilişkilidir (Lipset and Bendix, 1992: 8): Bu bakış açısından üretim, tüketime üç aşamada ivme kazandırır: İlk aşamada tüketime malzeme sağlar, ikinci aşamada tüketim biçimini belirler ve son aşamada da tüketim nesnelere kullanımını yaygınlaştırır. Ayrıca, Marx’ın tüketim teknolojilerinin, tüketim kalıpları ile yakından ilişkili olduğunu öne süren yaklaşımı, bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

Özellikle modern dönemlerde ev yaşamından mekan ve zaman anlamında bağımsız bir ortamı anlatması bakımından iş yaşamı, iş-dışı yaşama oranla daha somut niteliklere sahiptir. Oysa, iş-dışı yaşam; ev yaşamı, aile ilişkileri, arkadaşlık ve akrabalık ilişkileri ve iş-dışı etkinlikler gibi geniş bir etkileşim ağını kapsar. İş-dışı yaşama oranla iş yaşamının

bu sınırlı özelliği, gündelik yaşamın ortaya konmasında dikkate değer bir kurgu aracı olarak değerlendirilir. Üstelik, modern-sanayi toplumlarında gündelik yaşamın da büyük ölçüde iş yaşamından elde edilen maddi ve maddi olmayan kazanımlara göre şekillenmesi, gündelik yaşam analizinin iş yaşamından başlatılıp, iş-dışı yaşama taşınmasını gerekli kılan en önemli ayırım noktalarından birisi olarak değerlendirilir. Ancak, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkiyi belirginleştirmek için, öncelikle bu iki yaşam alanı arasındaki farklılıkların ortaya konması gerekir.

2.1. İŞ-YAŞAMI

İş kavramının tanımını yapmak varsayıldığı kadar kolay değildir. Bu açıdan, iş kavramının tanımını yapmaya çalışmak yerine insan yaşamının tarihi-kültürel aşamalarında değişen anlamına odaklanmak daha önemlidir. Kavramın İngilizce’de ilk ortaya çıkış bağlamı, 10. yüzyıla kadar götürüldüğünde isim “woerc” ve fiil “wyrca” kelimelerinden türetildiği görülür (Ciulla, 2000: 28). Hem fiil hem de isim biçiminin tek kelimedeki sentezlenmesi, bir yandan iş kelimesine olağanüstü bir nitelik kazandırırken; diğer yandan karmaşıklık düzeyini arttırmıştır. Hem yapılan bir etkinlik (iş yapıyorum) anlamının hem de gidilen bir yer (işe gidiyorum) anlamının bulunması, kavramın karmaşıklık düzeyini daha da arttıran bir diğer etkidir. İngilizce’nin yanı sıra Almanca ve Fransızca’da da iş kavramının acı, sıkıntı, bitkinlik ve işkence anlamlarını içerdiğini görmek mümkündür (Ciulla, 2000: 29). Fransızca’daki “travaller” (iş) kelimesinin kökeni, Latince “tripoliare”, üç çatalı (palium) ile işkence yapmaktan gelir. Kavram, 16. yüzyılda eski Fransızca iki kelimenin yerine geçmiştir (Febvre, 1999: 104): Bunlardan biri “laboureur” (daha çok toprak işlemek), diğeri de “ouvrier”dir (daha çok iş yapmak, giderek kadın işlerini kapsar hale gelecektir). İş kavramının kendi dilimizde içerdiği en belirgin anlamlarından birisi de güç harcamadır (Parlatır vd., 1988). Kavramın anlamı her ne kadar zaman içinde değişime uğrasa da, modern dönemlere kadar bu olumsuz anlamını koruduğu ileri sürülebilir.

Filozofların kavramsallaştırmalarını kendi yaşadıkları dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak yapmaları, diğer kavramlar gibi iş yaşamının da ele alınışındaki görüş ayrılıklarının temel nedenlerinden birisi olarak değerlendirilir. Çalışma (travail), 17. yüzyılda hala “sıkıntı”, “bitkinlik”, “bıkkınlık”, “acı”nın yanı sıra “aşağılanma” içeren bir eylem niteliği sürdürdüğü öne sürülebilir. Tolan (1996: 146)’a göre batı uzun bir süre çalışmayı, özgür insana ve egemen sınıflara layık olmayan alçaltıcı bir görev olarak değerlendirmiştir. Bu, modern öncesi dönemde

seçkin grubun, çalışmasının bir gereklilik olmadığı gibi iyi karşılanmaması anlamına da gelir. Ancak, Post-royal münzevileri, iş kavramının aşağılanma anlamının değişiminde etkili rol oynamışlardır. Febvre'ye göre Post-royal münzevileri, manastır tarikatlarının gelirini kendi hesaplarına geçirince, "kendi kendini yenik düşürmek için" tarlada çalışmak; toprağı bellemek, buğday biçmek ve öğle sıcaklığında saman toplamak gibi fiziksel güç gerektiren bazı çile çekme araçları ile kendilerini cezalandırma eğilimine girmişlerdir (Febvre, 1999: 105-106).

İş kavramına yüklenen olumsuz değer yargısının, çalışmanın temel erdemleri arasında olduğunu vurgulayan ahlak anlayışını olgunlaştıran sanayi devrimi ve Fransız Devrimi'nin etkisiyle dikkate değer bir değişim sürecine girmiştir. Üstelik, Tolan (1996: 146), bu değişim sürecine biri erken (16. yy.), diğeri geç (20. yy.) olmak üzere iki farklı tarih verir. Bu gelişmelerin sonucunda hem seçkinlerin hem de toplumun diğeri kesimlerinin çalışması, hayatın devamlılığını sağlayan maddi bir gereklilik olarak algılanmaya başlamıştır (Grinth, 1998: 18). Öte yandan, ilk kez Luther tarafından çevrilen kutsal kitapta görülen "beruf" (meslek) kelimesi, çalışmanın insanın esas ödevi olduğu gibi Tanrı'nın iradesine uymak anlamına da geldiğini vurgulamıştır. Luther'in bu yorumu ile birlikte, önceki dönemlerde olumsuz anlamlar içeren iş kavramı, emekçiyi günahların en büyüğü olan aylıklıktan kurtaran temel erdemler arasında değerlendirilmeye başlanmıştır (Febvre, 1999: 108-112). Ayrıca, Manad (Febvre, 1999:115)'a göre, çalışmaya atfedilen anlamın olumlu yönde değişmeye başladığı ilk dönemin 16. yüzyıl olmasının en önemli göstergelerinden biri de, Rönesans'ın insanların el emeği ve alın terini yüceltmeye başlamasıdır. Yine de, üretici çalışmaya atfedilen değerın tamamen olumlu bir anlam kazanmasının, yirminci yüzyılı bulduğu ileri sürülebilir (Grinth, 1998: 19).

Weber'in "iş etiği" argümanı, iş kavramı ile dini eğilimleri yakından ilişkili ele alması açısından önemlidir. Bu doğrultuda, birey-Tanrı ilişkisini, "mistik" ve "asketik" olacak şekilde iki temel kategoriye ayırır. Mistik dinlerde Tanrı insanın içindedir (öz). Böylece, Tanrı'ya ulaşmak için çok çalışmak gerekmez. Oysa, asketik dinlerde, Tanrı bireyin üstünde ve uzağındadır. Üstelik, birey Tanrı'dan korktuğı için dünya işlerinden elini çekmiştir. Dünya işlerinden uzaklaşma, belli bir süre sonra düşünsel bir gerilime neden olur. Bu gerilim, Tanrı'ya ulaşmak için daha çok çalışılmanın gerekliliğine dönüşür. Böylece, Tanrı'ya yaklaşabilmenin tek yolu, her geçen gün daha çok çalışmak şeklinde yorumlanmaya başlar. Weber, bu değişimi "asetik gerilim" olarak kavramsallaştırır (Weber, 1997; Weber, 1996; 412-424). İş

kavramının değişen anlamı, iş-dışı yaşamın, iş yaşamından elde edilen kazanmalara göre şekilleneceğini ortaya koyar.

2.2. İŞ-DIŞI YAŞAM

Sanayi devriminin belirgin sonuçlarını sadece iş yaşamı ile sınırlı tutmak yerine; iş-dışı yaşam üzerindeki etkilerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu doğrultuda, modernleşme sürecinin ilerleyen aşamalarında Durkheim, Marx ve Weber, sanayi devrimini ölçüt alarak, iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki rolünü belirlemeye çalışmışlardır. Her ne kadar klasik sosyologlar iş-dışı yaşamın betimlenmesi için çaba göstermiş olsa da, yaşadıkları dönemin öncelikli sosyal sorunlarının bundan çok farklı olması, iş-dışı yaşam analizlerinin yaygınlaşmasını 20. yüzyıla kadar ertelemiştir. Bu bağlamda ilk kez 1950’de iş-dışı yaşam kavramına değer atfedilmeye başlandığı ileri sürülebilir. Ayrıca, 1980’lerde dünyadaki işsizlik oranının artması, iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki önemini bir kat daha artırmıştır (Jary ve Jary’den aktaran Alix, 1995: 432).

Modern dönemlerin ilerleyen aşamalarında, iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki öneminin artmasıyla birlikte tüketim eğilimlerinin standartlaşması, iş-dışı yaşamın gündelik yaşamdaki rolünü artırmıştır. Bunun anlamı, iş-dışı yaşamın belirlenmesinde üretim ile tüketim ilişkisinin doğal bir uzantısı olan “eşya kapitalizmi”ne odaklanmaktır (Sombart, 1998: 87-92). Eşya kapitalizmi diğerlerinin yanı sıra buzdolabı, televizyon ve otomobil gibi gündelik yaşamın en temel öğeleri üzerinde konumlanmıştır. Üstelik, eşya teknolojisindeki bu gelişmeler, iş-dışı yaşama ayrılan sürenin artması bakımından gündelik yaşamda önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu bağlamda eşya kapitalizminin bir ürünü olan buzdolabı, gıdaları uzun süre saklaması açısından iş-dışı yaşama ayrılan zamanın artmasını sağlamıştır. Ayrıca, televizyon, farklı yaşamlardaki bilgileri elde etmenin en önemli aracı haline gelmiştir. Hepsinde de önemlisi, otomobil, uzak mesafeleri yakınlaştırmıştır (Lauer, 1991). Bu eşyaların yanı sıra diğer küçük ev aletlerindeki gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda tüketim kalıplarının standartlaşan yapısı ortaya çıkar (Grinth, 1998: 36). Tüketim kalıplarındaki standartlaşma, öte yandan bunlara sahip olanlar ile sahip olmayanların prestij farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir. Böylece, eşya kapitalizminin gündelik yaşamda oluşturduğu değişimler, iş-dışı etkinliklerin de çeşitlenmesine yol açmıştır.

İş-dışı etkinliklerin nelerden oluştuğunun ortaya konması, iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinlikler arasındaki farklılıkları da belirgileştirir.

Dışardan bakıldığında, iş etkinlikleri dışındaki etkinlikler, iş-dışı etkinlik olarak görülebilir. Oysa, iş-dışı etkinlikler kendi içinde “boş zaman” (leisure) ve “oyun” (play) olarak iki alt kategoriye ayrılır. Bu anlamda boş zamanın en temel amaçlarından biri de, bireyin kendini eğitsel, sosyal, kültürel ve politik yönden geliştirmek için zaman ve enerji harcamasıdır. Bu temel nitelik bakımından boş zaman, iş etkinliğine yaklaşıırken; oyundan ayrılır (Ciulla, 2000: 6; Özkul, 1997: 136-137; Roberts and Olszewska, 1989: 2). Bunun anlamı, boş zamanın, genel anlamda iş zamanının dışında geçirilen oyundan farklı olmasıdır. Oysa, oyunun bireyin kendini geliştirmesi gibi özel bir amacı olmadığı gibi haz ve eğlenceden başka bir amacı da yoktur, bu haliyle sadece zaman tüketimine denk düşer (Alix, 1995: 432).

Boş zaman etkinliklerinin de kendi arasında aktif ve pasif olarak iki ana kategoriye ayrıldığı görülür. Aktif boş zaman etkinlikleri spor, eğlence, gezmek, hizmet gibi etkinlikleri içerir. Buna karşın, pasif boş zaman etkinlikleri gazete, dergi ve kitap okuma; televizyon izleme ve diğer elektronik aletleri kullanarak zaman harcamayı içerir (Alix, 1995: 437). Aktif ya da pasif boş zaman etkinliklerine yönelmek, büyük ölçüde iş yaşamının niteliğine ve bireyin gelir düzeyine göre farklılık gösterir. Örneğin büyük oranda beden gücüne dayalı vasıfsız işlerde çalışanların daha çok dinlenmek gibi pasif boş zaman etkinliklerine yöneldikleri görülür. İşlerinin beden gücü gerektirmesi ve düşük gelir düzeyleri, pasif boş zaman etkinliklerinin ev içi ile sınırlı kalmasında etkili rol oynar (Rothman 1987:133). Böylelikle, spor salonları ya da eğlence merkezlerine giderek para harcamaktan kurtulurlar. Hayatın anlamını, hemen hemen hiçbir ek harcama gerektirmeyen daha çok aile içi rol (eşleri ve çocukları ile zaman geçirme ya da ev temizliği) ve arkadaşlık-akrabalık ilişkileri gibi boş zaman etkinliklerinde bulurlar (Bilgin vd, 1998:36-37). Oysa, gelir düzeyleri ortalama yaşam standartlarının üstünde olan vasıflı işlerde çalışanların spor, eğlence ve gezi gibi aktif boş zaman etkinliklerine yöneldikleri görülür (Rothman 1987:135). Normal yaşam koşullarının üstünde gelir elde etmeleri, aktif boş zaman etkinliklerine yönelmelerinde oldukça etkilidir. Üstelik, kendilerini ev içi etkinliklerle sınırlama eğilimleri olmadığı gibi akrabalık ilişkilerine önem verme eğilimleri de pek yoktur. Böylece, birincil grupları dışındaki farklı kişilerle tanışma olanağı bularak, gündelik yaşamlarına açılım kazandırırılar (Kahl, 1967: 34). Böyle bir açılım ise daha geniş toplumsal ilişkilerin sürekliliğine katkıda bulunması açısından oldukça önemlidir.

3. İŞ YAŞAMI ve İŞ-DIŞI YAŞAM

İş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için, öncelikle bu iki yaşam alanı arasındaki farklılıkların belirginleştirilmesi gerekir (Alix, 1995: 419-421). Ancak, işin maddi ve sosyal boyutları olması, söz konusu farklılaşma sürecini dikkate değer oranda güçleştirir. Yine de, işin maddi boyutu iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın mümkün olduğunca birbirinden farklılaşmasını sağlarken; sosyal boyutu ise bu iki yaşam alanı arandaki ilişkinin göz ardı edilemeyeceğini otaya koyar. Çünkü maddi boyut üretim sürecine odaklanırken; sosyal boyut çalışanlar arasındaki etkileşim sürecine odaklanır (Yasa, 1973: 26). Böylelikle, iş yaşamının maddi boyutuna oranla sosyal boyutu, özellikle sosyologlar açısından gündelik yaşam içinde çözülmesi gereken en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Sosyologlar, iş yaşamının anlamının yanı sıra iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkiye de odaklanmışlardır (Ciulla, 2000: 21).

Bazı yaklaşımlarda iş kavramı, çalışanın yaşamını sürdürmesi, maddi gerekliliklerinin yeniden üretilmesi ve isteklerinin karşılanması ve geçimini sağlama ile sınırlıdır. Yine de, en azından sosyolojik bakış açısından bütün bunlardan daha fazla anlam ifade ettiği için, iş kavramının insanoğlunun sosyal etkinliklerinin merkezi olduğunu vurgulayan yaklaşımların sayısı da göz ardı edilmemelidir (Gamst, 1995: 1; Dubin, 1962: 248). Bu bakış açısına göre, iş yaşamının sosyal açıdan düzenlenişi, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasında "rutin köprü" oluşturur. Bu öylesine bir köprüdür ki; gündelik yaşamda onu görme ya da düşünme eğilimi hemen hemen yok gibidir. Özellikle modern sanayi toplumlarında bu üretken etkinliklerin, mesleklere göre farklılaştığı görülür. Ayrıca, bu toplumlarda iş yalnızca hayat kazanma ile ilişkilendirilmemiş aynı zamanda deneyim, teknik bilgi, uygulama, rol, inanç, norm ve değer gerektirdiği için hayat kazanma anlamının ötesine geçmiştir (Applebaum, 1984: 1-32). İş kavramının bu boyutu, iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın farklılaştırılmasını güçleştirici bir işlev görmüştür.

3.1. İŞ YAŞAMI İLE İŞ-DIŞI YAŞAM FARKLILAŞMASI

Sosyologların iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkiye odaklanmalarının en önemli gerekçelerinden birisi de, kapitalist sistemin ürünü olan fabrika sistemidir. Fabrika sistemini etkin kılabilecek koşullardan birisi üreticilerin ev yaşamı ile iş yaşamının belirgin bir şekilde ayrılması, diğeri ise seri üretime geçiş eğilimi kazandıracak olan makinelerin bir araya getirilmesidir. Fabrika sistemi, böylelikle yaşanan zaman ve mekan ile çalışılan zaman ve mekanı birbirinden ayıran "rasyonel

organizasyon” şeklinde değerlendirilir (Wilensky, 1967: 77). Üstelik, fabrikaların ev yaşamı ile iş yaşamını birbirinden ayıran bu temel özelliği, modernleşmenin ilerleyen dönemlerinde diğer iş yapılarına da yayılmıştır. Yaşanılan mekan (ev) ile çalışılan mekanın birbirinden ayrılması, aynı ayırımın çalışanların bilincinde de gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğine ilişkin tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Böylece, sosyolojik yaklaşımların, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkiye bakış açılarında farklılıklar oluşmuştur. İşlevselci yaklaşım, iş-dışı yaşamı, iş yaşamında gerekli olan enerjiyi sağlaması açısından ele alır. Çatışmacı yaklaşıma göre aynı anda hem iş yaşamında hem de iş-dışı yaşamda bulunmak olanaklı değildir. Mikro yaklaşım ise iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın anlamının sadece tarihsel dönemlere göre değil aynı zamanda aynı toplumdaki farklı birey ve gruplara göre de değişebileceğini ileri sürer (Alix, 1995: 445). Böylece, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam farklılaşmasında, iki yaşam etkinliklerinin sınırlılıklarının belirlenmesinin önemi ortaya çıkar.

3.2. İŞ ETKİNLİKLERİ İLE İŞ-DIŞI ETKİNLİKLERİN SINIRLILIKLARI

İş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki farklılıkların belirlenmesinde karşılan güçlüklerin büyük bir bölümü, hangi etkinliğin nerede başlayıp nerede son bulduğunu belirlemedeki güçlüklerden kaynaklanır. Bu doğrultuda, karşılaşılan ilk güçlük, ilk bakışta iş diyebileceğimiz bir etkinliğin, gerçeklikte iş olmaması ya da ilk bakışta iş olarak görünmeyen bir etkinliğin, ayrıntılı olarak incelendiğinde iş olabilmesidir. Basketbol oynamak, resim yapmak ve şarkı söylemek genel olarak iş-dışı yaşam etkinlikleri olarak bilindiği halde, bu etkinlikler ile geçimini sağlayanların sayısının azımsanmayacak kadar çok olması, buna iyi bir örnek oluşturur. Ayrıca, vergi ve fatura ödemeleri, banka işlemleri ve tamirat işlerinin boş zaman etkinliği kapsamında değerlendirilmesinin, iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinlikleri kesin çizgileri ayırmayı güçleştirdiği göz önünde bulundurulmalıdır. İkinci güçlük ise, iş etkinliklerinin, iş-dışı yaşama taşınmasını zorunlu kılan işlerin özelliğidir. Yöneticilik, sekreterlik, müdürlük, muhasebecilik vb. gibi iş yaşamı ile sınırlandırılmayacak pek çok meslek olması, buna iyi bir örnek sunar (Grinth, 1998: 10). Ayrıca, modern dönemlerde iş ortamında yürütülmesi zorunlu olan işlerin, post-modern topluma geçilmesiyle birlikte evden de yürütülebilir hale gelmesi, iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinliklerin birbirinden farklılaştırılmasını güçleştirmiştir (Grinth, 1998: 285-292; Belek, 1997: 68). Evdeki internet ortamı ile bir yandan çeşitli iş bağlantıları kurulabilirken; diğer yandan da arkadaşlarla sohbet edilmesi, bunun günümüzdeki en somut örneğidir. Bundan başka, geçim sağlama

kaygısı olmadığı için iş yerine çeşitli sosyal organizasyonlarda gönüllü olarak yer alanların varlığı, iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinliklerin iç içe geçtiği özel durumlardan biridir (Ciulla, 2000: 15).

Üçüncü güçlük, iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinliklerin “anlamı”nın farklı gruplara göre değişiklik göstermesine ilişkindir. Bu bağlamda iş etkinlikleri ile iş-dışı etkinlikler, erkekler ile kadınlar arasında belirgin farklılık gösterir. Bu, iş yaşamlarında “eşit rol”lere sahip olmalarına karşın kadının erkekten belirgin bir şekilde düşük ücret alması ve erkeğe oranla kadınların “ev içi rol”lerine ilişkin sorumluluklarının daha fazla olmasından kaynaklanır (Aytaç vd, 2002: 26-36; Grinth, 1998: 30; Belek, 1997: 197). Böyle bir bakış açısı (ataerkil) ise, kadını ev içi rolleri ile sınırlı hale getirdiği gibi kamusal alana açılmasını da engeller. Böylece, erkekten farklı olarak kadınların iş-dışı yaşamlarının neredeyse tamamına yakınının, ailenin bakımına (ev temizliği, eş ve çocukların bakımı, aile ilişkileri ve akrabalık ilişkileri) dayalı olduğu görülür (Aytaç vd, 2002: 36-37). Oysa, erkeğin ev içi rolleri ya çok azdır ya da hiç yoktur. Böylece, kadınların iş-dışı etkinlikleri ev içi ile sınırlı kalırken, erkeklerin iş-dışı etkinlikleri ev dışına taşar.

Bütün bu güçlükler göz önünde bulundurulduğunda, bu etkinlikler ya da kişilerle ilgili neler söylenebilir? Hangi etkinlik iştir ya da değildir? Bu etkinliklerin “zaman” ve “mekan” niteliklerine göre farklılaştırılabileceği ileri sürülebilir. Bunun anlamı, iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın kategorik olarak farklılaşmasının daha da kolaylaşmasıdır. Yine de, bu etkinliklerin kesin çizgilerle birbirinden farklılaştırılmasındaki güçlüklerin, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ayrımını zorlaştırdığını göz ardı etmek oldukça zordur.

3.3. İŞ YAŞAMI İLE İŞ-DIŞI YAŞAM İLİŞKİSİ

İş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisinde, iş kavramının evrensel nitelikleri, işin maddi ve sosyal boyutları ve meslek grupları üzerine odaklanmak önemlidir. Bu bağlamda bilgi birikimi, mekan ve zaman kullanımı, motivasyon, doğa ile etkileşim, gelecek kuşaklara aktarım, enerji ve çaba harcamayı gerektirmesi; kurallar, organizasyon, kontrol, denetim, liderlik, prestij, disiplin, kimlik ve değerle ilişkisi; maddi ve maddi olmayan çeşitli ödüller sunması, iş kavramının evrensel niteliklerinden başlıcalarıdır (Ciulla, 2000: 7-8; Applebaum, 1995: 51-72; Applebaum, 1984: 19-29). Bütün bu evrensel kalıplar iş kavramının güçlük, sınırlılık ve isteksizlik içerdiğini ortaya koyan önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Bir başka ifade ile iş kavramının, ne yapmamız gerektiğini belirten özel bir kavram niteliği taşıdığı görülür (Ciulla, 2000:

6). Üretici çalışma her ne kadar geçimin sağlanması için kaçınılmaz olsa da (Pascral, 1972: 36), iş yaşamı gündelik yaşam ile bağlantılı psikolojik ve sosyal gereksinimlerin karşılanması da içerir (Wilson'dan aktaran Ciulla, 2000: 4; Alix, 1995: 426). Ayrıca, iş zamanının, çalışmadan nasıl geçirileceğinin bilinmemesi, "neden çalışıyorsun" sorusuna verilecek yanıtın sadece maddi gereksinimlerin karşılanması ile sınırlandırılmayacağını; bu haliyle de çalışmanın geçim sağlama anlamı taşıdığını ortaya koyar (Alix, 1995: 426). Üstelik, iş kaybı, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisini ortaya koyan diğer olgudur. Bunun anlamı, işten ayrılma ya da çıkarılmanın, ücret kaybı anlamını aşarak bütün gündelik yaşamın kaybına yol açmasıdır (Oskay, 1983: 130; Pascral, 1972: 33). Böylesi bir kayıp ise, bireyin gündelik yaşamını yeniden kurmasını kaçınılmaz kılar.

İş yaşamının bireysel ve sosyal boyutları, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisini ortaya koyan ikinci temel etkidir. Buna göre bireysel yaklaşım, özel görevleri yerine getirmek, üretim yapmak ve maddi gereksinimleri karşılamak için bir fırsat sunmasına ağırlık verir (Borne ve Henri'den aktaran Pascral, 1972: 26-27). Oysa, sosyal yaklaşım, çalışanlar arasındaki etkileşim süreçlerini ön plana çıkarır (Hall, 1994: 3; Miller and Form, 1964: 6). Birinci yaklaşım sadece üretim sürecindeki iş etkinlikleri ile sınırlı kalır (Dubin, 1962: 255); bu haliyle de, iş yaşamının iş-dışı yaşamla ilişkisinin olmadığı görür. Buna karşın, sosyal yaklaşım, iş yaşamını, fiziksel gereksinimlerin yanı sıra sosyal gereksinimleri de karşılayacak şekilde geniş bir açıdan ele alır. Bu bakış açısından, iş yaşamının sadece üretim süreci ile sınırlandırılmayacağı ortaya çıkar (Thompson, 1989: 38). Sosyologların bireysel yaklaşımdan çok sosyal yaklaşıma odaklanmalarının en önemli nedenlerinden birisi de, iş yaşamının üretim sürecindeki fiziki etkinlikler ile bağlantılı çeşitli düşünce, davranış ve değerlerle yakından ilişkili olmasıdır (Alix, 1995: 418; Hall, 1986: 13; Miller ve Form, 1964: 5). Üstelik, işin sosyal bir ürün ve anlamlı bir davranış olması, ortaya çıktığı bağlamdan ve grup değerlerinden bağımsız düşünülmesini zorlaştırmıştır (Braude'den aktaran Özen, 1991: 125). "Neden çalışıyorsun" sorusuna verilen "çalışıyorum, çünkü geçimimi sağlamak zorundayım" cevabındaki "geçim sağlamak" etkeni bile, iş yaşamının iş-dışı yaşam ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymak için yeterlidir. Ayrıca, "ne iş yapıyorsun?" sorusunun yanıtından elde edilecek bilgilerin, kimi durumlarda yakın bir arkadaşlığın kurulmasına yol açması da, iş yaşamını ile iş-dışı yaşam bağlantısında önemli bir veridir (Hall, 1994: 34). Bu iki yanıt da evrensel ve rasyonel niteliklerle sınırlı gibi görünse de (England ve Hapraz'dan

aktaran Alix, 1995: 426), iş yaşamının bireye kimlik, değer ve anlam kazandıran boyutu da vardır (Gamst, 1995: 1; Hall, 1994: 3).

İş yaşamı ile iş-dışı yaşamı yakından ilişkili hale getiren son etken meslek gruplarıdır (Marshall, 1999: 110; Salaman, 1971: 55-57). Çünkü meslek gruplarının üyeleri, kendilerini iş rolleri ile tanımlamakla kalmazlar aynı zamanda iş rollerini ve iş ilişkilerini iş-dışı yaşamlarına taşırlar (Bulmer, 1975: 86). Filozofların da dikkate değer bir bölümünün, meslek gruplarının bireyin ya da grubun düşünce, değer, alışkanlık ve duygularını farklılaştıran en önemli olgulardan birisi olduğunu ileri sürmeleri, bunun en önemli göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir (Zetterberg and Lipset, 1966: 562). Pek çok meslek grubu üyesi, arkadaş ya da dostlarını genelde iş yaşamından tanıdığı kişiler arasından seçmeyi tercih ettiği için (Bulmer, 1975: 86) iş yaşamındaki arkadaşı, iş-dışı yaşamında bir şeyler içtiği, misafirlige ve pikniğe gittiği, bilardo oynadığı, spor yaptığı kişidir (Rothman, 1987: 42). Böylesi bir eğilim de, onların iş-dışı yaşamlarını, büyük oranda iş yaşamlarına endeksli hale getirir (Salaman, 1971: 54-57; Kahl, 1967: 40-41). Bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda, meslek gruplarının bir yandan aynı işi yapanların birileriyle etkileşimlerini güçlendirmesi açısından olumlu bir işlev görürken; diğer yandan da farklı işlerde çalışanların etkileşimlerini kısıtlaması açısından olumsuz işlev gördüğü öne sürülebilir. Bu bakış açısından meslek gruplarının, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki farklılaşmayı güçleştirici bir tablo çizdiği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.

Bununla birlikte, son zamanlarda iş yaşamının değişen niteliğinin, pek çok çalışanın gündelik yaşamın anlamını iş-dışı yaşamda aramaya yönelttiğini ön plana çıkaran bazı sosyal bilimcilerin sayısının arttığı ileri sürülebilir (Alix, 1995: 438; Roberts and Olszewska, 1989: 2). Bu yaklaşımın öncülerinden Dumazedier, iş-dışı yaşamın önemini artmasını, iş yaşamının gündelik yaşamdaki önemini kaybettiği şeklinde yorumlar (Roberts and Olszewska, 1989: 12). Bu bakış açısının genel geçerlilik düzeyini belirleyebilmek, büyük ölçüde emek karşılığı çalışma dışında geçim sağlamanın alternatif yollarının ortaya konmasına bağlıdır. Oysa, mülksüzler için çalışmak dışında alternatif geçim sağlama yollarını bulmadaki güçlük, buna benzer yaklaşımların en azından günümüzdeki genel geçerlilik düzeyini azaltır. Ayrıca, iş yaşamının gündelik yaşamdaki dikkate değer rolü, iş-dışı yaşamın tamamen iş yaşamının yerini alamayacağını oldukça açık bir şekilde ortaya koyar. Öte yandan, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisinin, gündelik yaşamın biçimlenmesindeki işlevselliği, iş-güç biçimi kavramını ön plana çıkarır.

4. İŞ-GÜÇ BİÇİMİ KAVRAMI

İş yaşamı ile iş-dışı yaşam ayrımını ortaya koyarken karşılaşılan güçlüklerin neredeyse tamamına yakınının, iş kavramının “çok işlevli” özelliğinden kaynaklandığı görülmektedir. Kavramın çok işlevli özelliği, üretim sürecinin biri daha çok “üretim araçları üzerine odaklanan özdeksel”, diğeri daha çok “çalışanların etkileşimine odaklanan toplumsal” boyutundan kaynaklanır (Yasa, 1973: 26). Her ne kadar modern-sanayi toplumları, zaman ve mekan ölçütlerine göre iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasında belirgin bir ayırım gerektirse de; bu iki yaşam alanını bireyin bilincinde birbirinden ayırmak varsayıldığı kadar kolay değildir (Rothman, 1987: 189). Söz konusu güçlükleri tamamen ortadan kaldırmaya da, mümkün olduğu kadar azaltacak olan kavramlardan birisi de, günlük yaşamda bilinçli ya da bilinçsiz olarak sıkça kullanılan “iş-güç biçimi” kavramıdır. Bu kavramın önemi, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisini kendi içinde sentezlemesinden ileri gelir. Böylece, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasındaki ilişkinin ortaya konmasında “iş-güç biçimi” kavramını gerekli kılan üç önemli nedenden söz edilebilir.

İlk neden iş kavramının hem “fil olan iş kelimesi”ni hem de “işim olan iş kelimesi”ni kendi içinde sentezlemesi; maddi ve sosyal gereksinimleri karşılamasının yanı sıra duygu, düşünce, değer, anlam ve kimlik gibi etkenlerle ilişkili olmasıdır. Üstelik, “çalışma zamanı”nın çalışmadan nasıl geçireceğinin bilinmemesi, iş yaşamına çeşitli beklentiler ile girilmesi iş yaşamının sınırlılıklarının belirlenmesini güçleştiren önemli etkenler arasında yer alır. Bu etkenler göz önünde bulundurulduğunda, bir etkinliğin iş kapsamına girebilmesi için “özel bir amaç”ın yanı sıra en azından “güçlük”, “sınırlılık” ve “isteksizlik” niteliklerini de taşıması gerektiği daha açık hale gelir. “İş-güç biçimi” kavramının ikinci bileşeni “güç”ün; “yapılan iş”in zorluk, sınırlılık ve isteksizlik anlamlarını birden içermesi, kavramın gerekliliğini ortaya koyan en temel etkidir.

İkinci neden, ilk bakışta iş niteliği taşıyan bir etkinliğin, ayrıntıda iş olmadığını ya da ilk bakışta iş niteliği taşımadığı varsayılan bir etkinliğin, gerçekte iş kapsamına girmesine ilişkindir. Her ne kadar “planlı olması”, “özel bir amaç taşıması” ve “istek içermesi” bakımlarından iş etkinliği iş-dışı etkinlikten farklı gibi görünse de; bu iki etkinliğin birbirinden daha belirgin bir şekilde ayrılmasını sağlayan evrensel ölçüt “zorunluluk”tur. Zorunluluk; iş etkinliğinin gereklilikleri yerine getirilmediği zaman oluşan kaybın, iş-dışı etkinliklerin gereklilikleri yerine getirilmediğinde oluşan kayıptan daha fazla olduğu anlamına gelir. Ancak, “zorunluluk” ilkesinin bile zaman zaman iş etkinliği ile iş-dışı etkinliği farklılaştırmada yeterli

olamaması, “iş-güç biçimi” kavramının gerekliliğini ortaya koyan ikinci etken olarak değerlendirilebilir.

Üçüncü neden, “iş yaşamı” ile “iş-dışı yaşam”ın bireyin bilincinde kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasındaki güçlüklerle ilişkindir. Bu doğrultuda, iş yaşamı ile iş-dışı yaşamı bireylerin bilinçlerinde birbirinden farklılaştırmaya çalışmak yerine, bu iki alanı evrensel (değişmez) nitelik gösteren “zaman” ve “mekan” ölçütlerine göre birbirinden farklılaştırmak daha tutarlı bir yaklaşım ortaya koyar. Yine de, sosyolojik bakış açısından “iş yaşamı” ile “iş-dışı” yaşamın birbirlerini etkilediklerini göz ardı etmek kolay değildir. İş yaşamı ve iş-dışı yaşam üzerine dikkate değer oranda yaklaşım olması (Alix, 1995; Gamst, 1995; Hall, 1994; Roberts and Anna Olszewska, 1989; Salaman, 1971), bunu oldukça açık şekilde ortaya koyar. Ayrıca, bu yaklaşımlar, bir yandan iş yaşamının iş-dışı yaşamı “meslek grupları” ile etkilerken; diğer yandan da iş-dışı yaşamın iş yaşamını şekillendirdiğini öne sürer. Meslek gruplarının iş yaşamı ile iş-dışı yaşamını yakından ilişkili hale getirmesinin yanı sıra bu iki yaşam alanının bireylerin bilinç yapısında kesin çizgilerle birbirinden ayrılmasındaki güçlükler, iş-güç biçimi kavramının gerekliliğini ortaya koyan üçüncü etkidir.

“Güç” bileşenin, yapılan işin “zorluk” düzeyini içermesi; “zorunluluk” ölçütünün, iş etkinliği ile iş-dışı etkinliği birbirinden farklılaştırmaya yetmemesi; iş yaşamı ile iş-dışı yaşamın bireylerin bilincinde kesin çizgilerle ayrılamayışı gibi etkenler, “iş-güç biçimi” kavramının işlevselliğini ortaya koyar. Her ne kadar kavramın birinci bileşeni olan “iş”, fiziki gereksinimlerle sınırlı gibi görünse de; ikinci bileşeni olan “güç”, fiziki gereksinimlerin karşılanma oranına bağlı olarak sosyal gereksinimlerin karşılanma oranının göz ardı edilemeyeceğini ortaya koyar. Geçim sağlamanın “zorluğu”nu vurgulayan anlamın kavramın ikinci bileşenindeki “güç”te gizli olması, bunun en somut göstergelerinden birisidir. Ayrıca, iş-güç biçimi kavramının doğasında, iş yaşamının iş-dışı yaşama “zor”unlu olarak yüklediği bir “nitelik” ya da “ayrıcılık” olduğu kolaylıkla görülebilir. Böylece, iş-güç biçimi kavramı, bir sınıf ya da grup olarak kabul edilen çalışanların üretim sürecindeki “çaba”larından elde ettikleri “sosyal kazanım”ların, iş-dışı yaşamda da sür(dürül)mesi şeklinde betimlenebilir.

SONUÇ

İnsan yaşamındaki en temel kaygılardan birisini oluşturan “geçim sağlama”, birey ve/ya da grupların yaşamlarını sürdürebilecekleri en etkili yöntemleri araştırmalarına; bu araştırmalar ise “iş” olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yine de, modern dönemlerin dışında hiçbir dönemde emeğin karşılığı ücret (para) şeklinde ödenmemiştir. Modern ücretin oluşumu, “iş”i, “fiziki gereksinim”lerin yanı sıra “sosyal gereksinim”lerin de karşılanmasını kapsayan bir boyuta taşımıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda iş yaşamı bireysel anlamda “geçim sağlama” amacını aşarak, “toplumsal boyut” kazanmıştır. Çalışanların elde ettikleri ücreti “harcama özgürlük”leri, gündelik yaşamlarının şekillenmesinde işlevsel rol oynamıştır. Böylece, modern dönemlerde gündelik yaşam, bir yandan “zaman” ve “mekan” ölçütlerine göre “iş yaşamı” ve “iş-dışı yaşam” olarak iki parçaya ayrılırken; diğer yandan da bu iki yaşam alanı “insan bilinci”nde birbirleriyle yakından ilişkili bir nitelik kazanmıştır.

İş yaşamı ile iş-dışı yaşam ilişkisinin farklı toplumlarda benzer sonuçlara yol açtığına ilişkin örnekler olduğu düşünülebilir. Ancak, çalışma boyunca oluşturulmaya çalışılan iş-güç biçimi kavramsallaştırmasını somutlaştırması açısından, örnekleri kendi toplumumuzdan vermek daha anlamlıdır. Üstelik, iş-güç “kelimesi”nin, bilinçli ya da bilinçsizce gündelik yaşamımızın büyük bir bölümünde kullanıldığı görülür. Örneğin, tanıştığımız birisinin adımızdan hemen sonra “işimizi- gücümüzü” sorması; çalışırken dikkatimizi dağıtan birisine, “işim-gücüm var” dememiz; yoğunluk düzeyimizi vurgulamak için “benim işim-gücüm var, hangi birini yapayım?” şeklinde tepki vermemiz; birinin işini beğenmediğimizi ifade etmek için “iş-gücü bile belli değil” dememiz; bir şeyin istediğimiz şekilde yapılmadığını ortaya koymak için “şimdi, senin bu yaptığın iş-güç mü?” dememiz; çalışmayan birisine eleştirel yaklaşımımızı belirtmek için “işin-gücün yok mu senin, ne oturuyorsun!” dememiz; evlenmek istediğimiz kişinin ailesinin, kızının geçimini sağlayıp sağlayamayacağımızı anlamak için “iş-güç durumun ne?” diye sorması vb. gibi bu örnekler daha da çoğaltılabilir. Bu örneklerden de kolaylıkla anlaşıldığı gibi toplumumuzda değer verilen tek etken sadece iş değil; işten elde edilen ayrıcalık ve/ya da saygınlığına bağlı olarak şekillendirdiğimiz gündelik yaşamımızdır.

SONNOTLAR

[1] İnsan yaşamını doğa sistemlerine benzeterek model oluşturmaya çalışan naturalistik teori, kavramlar arasında bağlantılar kurmaya dayanır. Günümüz sosyolojisinde anlamlı olup olmadığı kuşkulu olan bu teorilerin en önemli özelliklerinden biri, başlangıçtaki tercihi sonunda yüksek genellemeye dayanan düşünce sistemleri kurmasıdır. Büyük yapılar ve sistemlerle uğraştıkları için, bu üst genelleme düzeyini bırakıp ta yaşadıkları tarihsel ve toplumsal içeriklerle ilgilenemezler. Dolayısıyla insan yaşamının kendine özgü niteliklerini göz ardı ederler. Bu teorilerin diğer bir özelliği ise, özsel nitelikte ele aldıkları sorunları açık seçik ortaya koyamamalarıdır. Bu teoriler genelde değer yüklü kavramlardan oluştuğu için pek çok anlamlara gelebilmektedir. Hümanistik kuramlar, naturalistik teorilerden belirgin bir şekilde ayrılırlar. Öncelikle naturalistik sosyolojiden farklı olarak, insan yaşamının kendine özgü niteliklerini önemserler. Katı naturalistik sosyologlarca savunulan belirlenmişliğin karşısında yer alan insan özgürlüğünü sorgulayan dil ve anlamları vurgulayan benlik gibi kavramlar, hümanist kuramların özünün oluşturur. Böylece, sosyolojik kuram oluşturma süreci ortak gündelik alana yönelmeye başlar. İnsan ilişkilerini incelemede doğa bilimlerinde kullanılan yöntemsel kuralları uygulamanın aksine; konusu insan olan alanlara yönelir. Bu kurama göre sosyoloji, doğa bilimlerinden farklıdır ve onu insanla ilgi alanlardan uzak tutarak bilimselliğini abartmak bir önemli bir yanılgıdır. Modern dönemlerin ilerleyen aşamalarında sosyolojik teori mistik, metafizik, filozofik ve makro bakış açısından bireyci, bilimsel ve mikro bakış açısına doğru değişim sürecine girmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Kinloch, Graham C. *Sociological Theory Its Development and Major Paradigms*, U.S.A: McGraw-Hill inc, 1977; Poloma, Margaret M. *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, H. Erbaş (çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, Ss. 13-20. Mills, C. W. *Toplumbilimsel Düşün*, Ü. Oskay (çev), İstanbul: Der Yayınları, 2000, Ss. 49-86.

[2] Modern öncesi dönemlerde sosyal yaşamda, iş yaşamı ile iş-dışı yaşam arasında henüz bir farklılaşma oluşmamıştır.

KAYNAKÇA

- Alix, Ernest (1995), *Sociology: An Everyday Life Approach*, Minneapolis: West Publishing Company.
- Applebaum, Herbert (1995), "The Concept of Work in Western Thought", in F. C. Gamst (eds.), *Meanings of Work*, New York: State University of New York Press. Pp. 46- 78.
- _____ (1984), "Introduction", in H. Applebaum (eds.), *Work in Market & Industrial Societies*, New York: State University of New York Press. Pp. 1-32.
- Aytaç, Serpil ve diğ. (2002), *Çağdaş Sanayi Merkezlerinde Kadın İşgücünün Konumu: Bursa Örneği*, Ankara: Türkiye İşverenler Sendikası Konfederasyonu Araştırma Raporu.
- Belek, İlker (1997), *Post Kapitalist Paradigmalar*, İstanbul: Sorun Yayınları.
- Bilgin, Vedat ve diğ. (1998), *Mesleklere Göre Aile Araştırması: İşçi Ailesi*, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları No:110.
- Bulmer, M. I. A. (1975), "Sociological Models of The Mining Community", *Sociological Review*. Volume 23, Pp. 61-92.
- Chaney, David (2002), *Cultural Change and Everyday Life*, London: Palgrave.
- Ciulla, Joanne B. (2000), *The Working Life: The Promise and Betrayal of Modern Work*, Oxford: Oxford University Press.
- Dubin, Robert (1962), "Industrial Workers' World: A Study of The Central Life Interests of Industrial Workers", in A. Rose (eds), *Human Behaviour and Social Progress*, Boston: Houghes Mifflin. Pp. 247-266.
- Febvre, Lucien (1999), *Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler*, M. A. Kılıçbay (çev.), Ankara: İmge Kitabevi.
- Gamst, Frederick C. (1995), "Considerations of Work" in F. Gamst (eds.), *Meanings of Work*, New York: State University of New York Press. Pp. 1-45.
- Giddens, Anthony (1999), *Toplumu Kuruluşu*, H. Özel (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Grinth, Keith (1998), *The Sociology of Work*, Cambridge: Blackwell Publishers.
- Hall, Richard H. (1994), *Sociology of Work*, California: A Sage Publications Company.
- _____ (1986), *Dimensions of Work*, California: Sage Publications Inc.
- Holstein, J. A. and Gubrium, J. F. (1994), "Phenomenology, Ethnometodology, and Interpretative Practise", *Handbook of Qualitative Research*, in N. K. Denzin and Y. S. Lincoln (eds.), London: Sage Publications. Pp. 262-276.
- Kahl, Joseph A. (1967), "Some Social Concomitants of Industrialization and Urbanization", *Readings in Industrial Sociology*, in W. Faunce (eds.), New Jersey: Printice-Hall. Pp. 28-67.

- Karp, David Allen (1986), *Sociology and Everyday Life*, Hocsa: F.E. Peacock.
- Kinloch, Graham C. (1977), *Sociological Theory its Development and Major Paradigms*, U.S.A: McGraw-Hill inc.
- Kornblum, William (1988), *Sociology in a Changing World*, New York: The Dryden Press.
- Lauer, Robert H. (1991), *Perspectives on Social Change*, Boston: Allyn and Bacon Ltd.
- Lipset, Seymour Martin and Bendix, Reinhard (1992), *Social Mobility in Industrial Society*, New Brunswick: Transaction Publishers.
- Marshall, Gordon (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, O. Akınhay ve D. Kömürcü (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Miller, D. and Form, W. H. (1964), *Industrial Sociology*, New York: Harper&Row Publishers.
- Miller, Toby (1998), *Populer Culture and Everyday Life*, London: Sage Publications.
- Mills, C. W. (2000), *Toplumbilimsel Düşün*, Ü. Oskay (çev.), İstanbul: Der Yayınları.
- Oskay, Ülgen (1983), *Geçiş Dönemi Tipi Olarak Zonguldak Kömür Havzası Maden İşçisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özen, Sevinç (1991), *Sanayi Kasabasında Yaşam Biçimi ve Aile Yapısında Meydana Gelen Değişmeler*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Özkul, Metin (1997), *Çalışma Sosyolojisi-İşgücünün Sosyolojik Özellikleri*, Isparta: Makro Bilgisayar.
- Pascral, Gisbert (1972), *Fundamentals of Industrial Sociology*, New Delhi: Tata Mcgraw-Hill Publishing Company Ltd.
- Parker, S.R. (eds.) (1981), "Industry and Social Stratification", *The Sociology of Industry*, London: Unwin Hyman Ltd, pp. 56-64.
- Parkin, Frank (1990), "Toplumsal Tabakalaşma", F. Berktaş (çev.), *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi*, M. Tunçay (der.), Ankara: Verso Yayıncılık, ss. 613-640.
- Parlatır, İsmail ve diğ. (1998), *Türk Di Kurumu Sözlüğü*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Poloma, Margaret M. (1993), *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, H. Erbaş (çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Roberts, K. and Olszewska, A. (1989), "Introduction", in A. Olszewska and K. Roberts (eds.), *Leisure and Life-Style: A Comparative Analysis of Free Time*, U.K: Sage. Pp. 1-16.
- Rothman, Robert A. (1987), *Working Social Class Perspectives*, New Jersey: Printice-Hall Inc.

- Salaman, G. (1971), "Some Sociological Determinants of Occupational Communities", *Sociological Review*, Volume 19, Pp. 53-77.
- Sombart, Werner (1998), *Aşk, Lüks ve Kapitalizm: Modern Dünyanın Savurganlığın Ruhundan Doğması Üzerine*, N. Aça (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Thompson, Paul (1989), *The Nature of Work, Hong Kong: Second Edition*.
- Tolan, Barlas (1996), *Toplum Bilimlerine Giriş*, Ankara: Adım Yayıncılık&Murat Kitap ve Yayınevi.
- Turner, Bryan S. (2001) *Statü*, K. İnal (çev.), Ankara: Ütopya Yayıncılık.
- Wilensky, Harold L. (1967), "The Early Impact of Industrialization on Society, in W. Faunce (eds.), *Readings in Sociology*, New Jersey: Printice-Hall, :75-90.
- Weber, Max (1997), *Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Z. Gurata (çev.), Ankara: Ayraç Yayınları.
- _____ (1996), *Sosyoloji Yazıları*, T. Parla (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yasa, İbrahim (1973), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Temel Sorunları*, Ankara: Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Zetterberg, H. L. and Lipset, S. M. (1966), "A Theory of Social Mobility", in R. Bendix and S. Lipset (eds.), *Class, Status and Power*, New York: The Free Press. Pp. 561-573.